

Una inscripció perduda de les termes romanes de Caldes de Malavella

JOAN GÓMEZ PALLARÈS

Universitat Autònoma de Barcelona

LA nostra intenció a l'hora de redactar aquesta breu nota és la de posar l'èmfasi en la interpretació d'una vella, coneguda i desapareguda inscripció pintada que fou trobada a Caldes de Malavella, i situar-la en el context textual i temàtic que, pensem, li pertoca. La informació que aquí publiquem¹ forma part d'un treball molt més ampli, que busca editar i comentar per primera vegada totes les inscripcions mètriques llatines dels Països Catalans² i, en segon terme, però no amb menys significació, fer el mateix amb tot el material epigràfic mètric en llatí de la Península Ibèrica. El nostre objectiu final és la redacció d'un fascicle 4 (dedicat a *Hispania*) d'un nou volum (el XVIII) del *Corpus Inscriptionum Latinarum*, enterament dedicat als *Carmina Latina Epigraphica*.

Era la nostra una inscripció pintada, localitzada en una de les parets de les termes de Caldes de Malavella. Segons la descripció de F. Fita (*vid. infra*), la inscripció acompanyava una composició figurada amb dues pal·mes i una dalla, una falç. Les lletres haurien mesurat de 2 a 3 cm d'alçada (no disposem de cap altra mida ni descripció de la inscripció).

La bibliografia més significativa sobre el nostre text és aquesta: N. Font i Sagué, «Troballes arqueològiques de Caldes de Malavella», *Il·lustració Catalana* 15 1903 86; F. Fita, «Nuevas inscripciones romanas de Caldes de Malavella. Herramélluri y Astorga», *Boletín de la Real Academia de la Historia* 44 1904 86-7; E. Engström, *Carmina Latina Epigraphica post*

1. Gràcies a la iniciativa del nostre company de «fatigues filològiques», Narcís Figueras, a qui volem agrair públicament l'interès per la nostra humil aportació.

2. El nostre treball s'empara en el projecte PB 96-1188 finançat per la DGICYT del MEC.

editam collectionem Buechelerianam in lucem prolata, Göteborg, 1912, n. 79; W. Heraeus, «Lateinische Gedichte aus Inschriften», *Hermes* 48(1913) 450-57 (p.453); F. Bücheler - E. Lommatzsch, *Anthologia latina*, Leipzig, 1894-1930, n. 1900; E. Diehl, *Pompeianische Wandinschriften*, Bonn, 1930, n. 1103; S. Mariner, *Inscripciones hispanas en verso*, Barcelona-Madrid, 1952, p. 16, 139-40; J. Vives, *Inscripciones latinas de la España romana*, Barcelona, 1971, n.5905; G. Fabre - M. Mayer - I. Rodà, *Inscriptions Romaines de Catalogne. Vol. III: Gérone*, Paris, 1991, p. 33 i nota 2; J. Merino-J. M. Nolla - M. Santos, *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, Santa Coloma de Farners, 1994, p. 57-110; E. Courtney, *Musa Lapidaria. A Selection of Latin Verse Inscriptions*, Georgia, 1995, n. 100; J. Gómez Pallarès, «Initia de los Carmina Latina Epigraphica Hispaniae (Conventus Tarraconensis). I», *Faentina* 17/1 1995 67-86, p. 157.

La nostra edició del text, que no presenta cap variant significativa en relació amb les edicions anteriors, és aquesta:

Linge Leli
 linge Leli
 linge Leli fa[lcu]lla[m]
 Lici(nius?) • fec(it)

I la presentació mètrica del vers, aquesta

Linge Léli, línge Léli, línge Léli fálcúlám

No tenim cap certesa que el text que donem sigui el real, perquè no hem pogut mai tenir accés a cap documentació gràfica. Si l'és (tots els editors juguen amb el text que va editar Fita en primer lloc), ens trobem davant d'un dels pocs exemples hispànics d'una arrelada tradició en el món antic, la de la poesia escatològica i obscena executada en pintades o esgrafiats sobre les parets de les construccions de tot tipus. No cal dir que els exemples més il·lustres d'aquesta tradició procedeixen de la benedicció arqueològica que representà l'erupció del Vesubi pels estudiosos posteriors: *vid.* F. C. Wick, *Iscrizioni metriche Pompeiane*, Milano, 1926; E. Diehl, *Pompeianische Wandinschriften*, Bonn, 1930; H. Solin, «Die Wandinschriften im sog. Haus des M. Fabius Rufus», *Neue Forschungen im Pompeij*, Recklinghausen, 1974, p. 243-66; P. Cugusi, «Pompeiana et Herculanea. Analisi metrica ed esegesi di alcuni graffiti», *Quaderni Urbinati*

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

di Cultura Classica 19(48) 1985 83-95. Però també en tenim altres exemples a Òstia (per exemple, a la dita Taverna dels Set Savis: *vid. Die Antike* 15 1939 99-115), a Roma (P. Castrén - H. Lilius, *Graffiti del Palatino. Il. Domus Tiberiana*, Helsinki, 1970), a *Hispania* (M. Mayer, «Las inscripciones pintadas en *Hispania*. Estado de la cuestión», *Commentationes Humanarum Litterarum* 104 1995 79-92), etc. Com a paral·lels propers al contingut de la nostra inscripció, podem citar, per exemple, H. Comfort, «An Insulting Latin Graffito», *American Journal of Archaeology* 52 1948 321-22 (*irrumo te, Sexte*); Engström 1912 (citada més amunt), n. 17 (= CIL IV 4264) (*lucundus cunnum lingit rusticae*); CIL IV 10030 (*malim me amici fellent quam inimici irrumment*); J. N. Bonneville - S. Dardaine - P. Le Roux, *Belo V. L'épigraphie. Les inscriptions romaines de Baelo Claudia*, Madrid, 1988, n.105 -p.95 i làmina 40- (*Hic eq[lo] me memin[li] qu[lon]dam futuisse puellam / in cuiu[s] cunno friqore paene peri...*), etc. No volem deixar d'indicar que una part de la documentació que hem anat acumulant aquests darrers anys sobre les inscripcions esgrafiades i pintades en llatí, que ara acabem de citar parcialment i que esperem poder explotar monogràficament algun dia, procedeix de l'Arxiu Sanders, que vam poder consultar de la mà del seu compilador (Prof. Dr. Gabriel Sanders) i mestre nostre, a Gent, durant la primavera de 1991.

Per altra banda, és habitual que en un ambient termal, com és el cas de la nostra inscripció (vid. el llibre de Merino - Nolla - Santos sobre l'edifici de les termes), apareguin textos com aquest, l'interès principal del qual rau, per nosaltres, en el tipus de metre que utilitza en relació amb el contingut i la interpretació lèxica. Es tracta d'un septenari trocaic (Courtney 1995, citada més amunt, n. 100 prefereix anomenar-lo *versus quadratus*: *vid. C. Questa*, «Metrica latina arcaica», a *Introduzione allo studio della cultura classica*, Milano, 1988, vol. II, p.526, nota 1, sobre un magnífic resum de nomenclatura antiga dels versos escènics llatins) perfecte, amb una clara preponderància dels elements bissil·làbics i una pausa després del vuitè element. L'efecte buscat (gairebé el comparariem amb la lletania d'un encanteri) s'aconsegueix a través de la triple repetició dels primers elements (per una completa discussió del tipus de mecanisme, *vid. E.Courtney*, *The Fragmentary Latin Poets*, Oxford, 1993, p. 478, a propòsit del comentari del vers popular i anònim *salva Roma, salva patria, salvus est Germanicus*: «anaphora and word-boundary mark the beginning of the first, third, and fifth feet; this goes back to an ancient form of folk-poetry.») i el desenllaç final, trissil·làbic (cf. també, J. Wills, *Repetition in Latin Poetry*, Oxford, 1996, p. 427).

Pel que fa a la interpretació de la part «conflictiva» del vers (què determina el Genitiu *Leli*), no estem pas d'acord amb que *falculam* sigui «of course a male name» (Courtney 1995 100, però també W. Heraeus, *vid. supra*), és a dir *Falcula*. Certament pot ser-ho (cf. H. Solin - O. Salomies, *Repertorium Nominum Gentilium et Cognominum Latinorum*, Hildesheim - Zürich - New York, 1994, p. 329 i I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Roma, 1982, p. 25 i 342, sobre *C. Fidiculanus Falcula*; també *Realencyclopädie der Altertumswissenschaften*, vol. 6, col. 2287, 20-26), però aquesta interpretació trencaria la unitat de sentit que configuraven l'imperatiu que regeix aquest Acusatiu (és més habitual «llepar» una part en concret de la persona, que no pas la persona sencera) i que és, a més, determinat pel Genitiu posseïdor *Leli*. *Falcula* té aquí la força d'anar acompanyat, gràficament parlant, per la representació d'una falç, i tindria el valor (això és el que volem proposar aquí), en aquest context lúdic (pel verb *linge* i per l'ambient termal), de designar el membre viril del tal *Leli* que, a més (per més broma, volem dir, de la inscripció i del firmant) ve denotat pel diminutiu de la paraula matriu *falx* (*falcula* no seria altra cosa que el diminutiu de *falx*). Tindria la paraula un sentit derivat del que, per exemple, li dona Tibul, a 1, 1, 17-8, *Pomosis ruber custos ponatur in hortis, / terreat ut saeva falce*, Priapus, aves: cf. Oxford Latin Dictionary, sub verbo *falx*, 1, c. Curiosament ni el *Thesaurus Linguae Latinae*, sub *verbis falx* i *falcula*, ni G. Vorberg, *Glossarium Eroticum*, Stuttgart 1932, ni J. André, *Le vocabulaire latin de l'anatomie*, Paris, 1991, no recullen aquesta acepció per la paraula. No fa el mateix, en canvi, J. N. Adams, *The Latin Sexual Vocabulary*, London, 1982, p. 24, qui opina que «*falcula* must be an equivalent of *mentula* at CE 1900... the curved shape of the sickle might seem to undermine a metaphorical application of the word, but it was no doubt the pointed nature of the object which was in the writer's mind (cf. *faix* below)». En aquest context, a més, i en directa relació amb el valor que, pensem, té la paraula *falcula*, el verb *lingo* té exactament el mateix valor eròtic que li atorguen Catul 98,4, *culos et crepidas lingere carpatinas*, o Mart., 1, 77, 6, *cunnum Charinis lingit et tamen pallet*.

Pel que fa a la qüestió onomàstica, la presència del nom de família *Laelius* no és estrany a la zona llevant d'Hispania (cf. J. M. Abascal Palazón, *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia, 1994, p. 168), amb referències a Tarragona i Cartagena, mentre que la de *Licinius* (si és que podem restituir-ho així: no cal dir que també hi hauria algunes altres possibilitats, cf. Solin Salomies 1994, citat més amunt, p. 104, entre les quals *Licinianus*, *Licius*, *Liconius*), és molt més freqüent:

es tracta del sisè gentilici més documentat a la Península, amb (Abascal 1994, citat més amunt, p. 168-73) 305 testimonis.

Des del punt de vista fonètic, només cal indicar la monoptongació del diftong -ae- en -e-, a Leli (M. Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München, 1926-1928, p. 67-8).

La traducció que proposem d'aquest vers és:

«Llepa la de Leli, llepa la de Leli, llepa la de Leli, la petita polla. Ho ha escrit Licini.»

Pel que fa a la possible cronologia de la inscripció, només podem dir que segons el treball darrer sobre les termes de Caldes de Malavella (Merino-Nolla-Santos), a més de pel tipus de metre emprat i la tècnica perfecta, podríem datar-la a la segona meitat del segle I d.C.

Esperem, amb aquesta nota, haver aportat prou documentació i paral·lels temàtics com per poder defensar una lectura «eròtica» d'aquesta inscripció perduda de les termes romanes d'*Aquae Calidae*, no només pel que fa a l'ús del verb *lingo* (difícilment discutible), sinó també en relació amb la interpretació de la paraula *falcula* en aquest tipus de contextos.